УДК 37.013.42 : 37.018.1

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-4\(4\)-256-264](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-4(4)-256-264)

Протас Оксана Любомирівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (0342) 57-00-05, e-mail: oksana.protas@pnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-4176-8353>

ФОРМУВАННЯ ВЗАЄМИН БАТЬКА З ДІТЬМИ В УМОВАХ РОЗЛУЧЕНОЇ СІМ'Ї

Анотація. Зміни в сучасному суспільстві позначаються на інституті сім'ї, умовах її розвитку. Висвітлено тенденції поширення розлучень сучасної сім'ї в Україні. Наведено статистичні дані розлучень в Україні на сучасному етапі.

Визначено сутність розлученої сім'ї. Виявлено, що розлучення сім'ї позначаються на умовах сімейного виховання, нестабільності сім'ї, якості виконання нею функцій. Схарактеризовано порушення функцій сім'ї внаслідок розлучення. Виявлено проблеми, які найчастіше виникають в розлучених сім'ях. Визначено негативний вплив умов розлученої сім'ї на розвиток особистості дитини.

Встановлено роль батька в соціалізації дитини. Досліджено стан сформованості взаємин дітей з батьком, який проживає окремо в умовах розлученої сім'ї.

Визначено, що соціально-педагогічна діяльність з сім'єю потребує комплексної підтримки і передбачає основні технології роботи, такі як: соціальна профілактика, соціальна допомога, соціальний патронаж та соціальна реабілітація, а також різні види допомоги.

Аналіз проблеми формування взаємин батька в умовах розлученої сім'ї дав змогу обґрунтувати ефективні умови, основні форми, ефективні напрями та методи роботи.

Ключові слова: розлучення; розлучена сім'я; функції сім'ї; сімейне виховання.

Protas Oksana Liubomyrivna Ph.D., Associate Professor, Associate Professor Department of Social Pedagogy and Social Work, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (0342) 57-00-05, e-mail: oksana.protas@pnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-4176-8353>.

THE FORMATION OF RELATIONSHIP A FATHER AND CHILDREN IN A CONDITIONED DIVORCED FAMILY

Abstract. The changes in modern society impact the transformation of family

institution and conditions of family development. It describes the divorced trends of modern Ukrainian family. Statistics of divorces in Ukraine at the present stage are given.

The essence of a divorced family is defined. It has been established that divorced family impact the conditions of family upbringing, family instability and quality of function performance. Characterized dysfunction of the family due to divorce. We have revealed problems most often arising in Ukrainian divorced families. The negative influence of the conditions of a divorced family on the development of the child's personality is determined.

The role of the father in the socialization of the child is established. The state of formation of relations of children with the father who lives separately in the conditions of the divorced family is investigated.

It is established that the socio-pedagogical activity with the family needs comprehensive support and provides basic work technologies, such as: social prevention, social assistance, social patronage and social rehabilitation, as well as various types of assistance.

Analysis of the problem of forming a father's relationship in a divorced family allowed to determine the effective conditions, basic forms, effective directions and methods of work.

Keywords: divorce; divorced family; functions of family; family upbringing.

Постановка проблеми. Сім'я – важлива соціальна структура, що пов'язує сьогодення з минулим і має особливе значення в житті кожної людини. Вона охоплює усі сфери життя дитини і здійснює на неї щоденний вплив.

Результати соціально-педагогічних та психологічних досліджень свідчать про зниження виховної функції сім'ї, високий рівень розлученості, розпад сімей. Причинами слід вважати як зовнішні, так і внутрішні чинники, як-от: незадовільне соціально-економічне становище сім'ї, її низький морально-правовий статус в суспільстві, недостатність психолого-педагогічної культури та підготовки батьків до виховання дітей, нівелювання традицій сімейного виховання, формальність стосунків, брак любові та поваги один до одного та ін. Окрім того, спостерігається зменшення уваги до сім'ї з боку усіх суспільних інститутів, в тому числі і держави.

У сучасному суспільстві розлучення стало масовим явищем. Згідно даних Державної служби статистики України за 2018 рік розлучилося 60% пар [1]. Для прикладу, за статистичними даними Державної служби статистики України та Головного територіального управління юстиції в Івано-Франківській області щодо кількості зареєстрованих шлюбів та розлучень. то у 2000 році було укладено 8652 шлюби, з них 4304 розлучень. Станом на 2020 рік у Івано-Франківській області укладено – 6031 шлюбів, розлучень – 3589 [2, с. 32, 39].

В умовах сьогодення ставлення до розлучення стає більш диференційованим та рефлексивним. З одного боку, явище розлучення

спрямоване проти пережитків з минулого шлюбно-сімейних взаємин, де траплялися приниження членів подружжя, сьогодні воно є засобом ствердження рівноправ'я між представниками різної статі. Водночас, з іншого боку розлучення веде за собою драматичні наслідки руйнування сім'ї як основного соціального інституту, досвід якого може прослідковуватись у наступних поколіннях.

Найбільше при розлученні страждають діти, оскільки у них спостерігається десоціалізація, яка проявляється у зростанні девіантної поведінки, девальвації норм та сімейних цінностей. Для дитини сім'я є важливим фактором у формування світогляду, системи соціальних орієнтацій, цінностей і життєвих планів. Із сім'ї починається пізнання інших людей, вперше усвідомлюються правила поведінки людей та особисті обов'язки. Важливо, щоб система настанов і ціннісних орієнтацій відповідала моральним та ідеологічним вимогам суспільства.

Сама розлучена сім'я поповнює ряди неповних сімей із зниженими виховними можливостями та дезорганізованими шлюбно-сімейними відносинами. У державній соціальній політиці розлученим сім'ям приділяється недостатньо уваги, немає напрацьованого системного і комплексного підходу до вирішення їх проблем. Поняття «розлучена сім'я» в сучасному українському законодавстві не входить до переліку сімей, які системно потребують допомоги держави і фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розлученої сім'ї присвячені праці відомих педагогів і психологів, зокрема, дослідниця Т. Гаврилова досліджує вплив розпаду сім'ї на дітей; атмосферу неповної сім'ї, її виховну неповноцінність розкриває у своїх роботах Т. Титаренко; мотиви та причини розлучень аналізують А. Волкова, Г. Навайтіс, О. Максимович, З. Макарова. Роль сім'ї у вихованні та соціалізації особистості дитини вивчали Т. Глухова, С. Голод, В. Кравець, Т. Кравченко, В. Костів, В. Семиченко, В. Столін та ін.

Тому, актуальність дослідження обумовлена протиріччями між об'єктивною необхідністю налагодження взаємостосунків батька з дітьми у розлучених сім'ях і недостатньою розробленістю у науковій літературі і соціально-педагогічній практиці ефективних шляхів та умов їх забезпечення.

Мета статті полягає у визначенні умов ефективного налагодження взаємостосунків батька з дітьми у розлучених сім'ях.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок багатьох об'єктивних та суб'єктивних причин проблема розлучення сім'ї в останні десятиліття набула значного поширення, як в Україні, так і зарубіжжям.

Теоретичний аналіз проблеми розлученої сім'ї дав змогу встановити, що розлучена сім'я — це сім'я, де чоловік і жінка розірвали стосунки з тих чи інших обставин.

Проблеми, які виникають внаслідок розлучення вчені класифікують за такими групами: психолого-педагогічні, медико-соціальні, соціально-правові матеріально-побутові та інші.

Найбільшою втратою розлученої сім'ї вважається порушення її виховної функції. Саме в сім'ї починається виховання дітей, тут започатковуються основні риси характеру дитини. Інші соціальні інститути – садочок, школа, заклади вищої освіти беруть участь в освітньо-виховному процесі трохи пізніше. В сім'ї у дитини формуються громадянські почуття, світогляд, естетичні смаки, закладаються основи морального, фізичного та інтелектуального розвитку. Прикладом для наслідування дитини є особистий приклад батьків, ставлення їх до громадського життя і до праці, особистісні якості: принциповість, чесність, чуйність, доброта, відповідальність, дисциплінованість, простота і скромність.

Виховна функція сім'ї забезпечує передання дітям старшим поколінням (батьками, родичами) соціального досвіду, сімейних традицій та цінностей. Оптимальне виховання сприяє розвитку здібностей дитини, формує інтереси, культурні та моральні цінності, позитивне ставлення до праці, до навчання, сприяє розвитку гуманності, щирості, відкритості, довіри та порядності, моральних якостей, усвідомленості у дотриманні суспільних норм та правил етикету. Цю функцію вважаємо однією із найважливіших, оскільки провідною її метою є – передання підростаючому поколінню досвіду, знань, ціннісний орієнтацій, норм моралі та соціальних ролей, необхідних дитині у дорослому житті. Таким чином, успіх виховання залежить, насамперед, від виховного потенціалу сім'ї, її структури, налагоджених взаємин, позитивної атмосфери між членами сім'ї, позитивного прикладу матері і батька для наслідування дитиною, освіченості батьків та їх педагогічної культури.

Провідний науковець з проблем виховання В. Постовий, проаналізувавши досвід виховання в розлучених сім'ях, виокремлює основні чинники щодо налагодження оптимальних взаємовідносин між батьками, як-от: передання досвіду з покоління в покоління, довірливі взаємовідносини між членами родини, успішна соціалізація; приклад батьків, оптимальне використання сімейного бюджету, залучення дітей до праці, обговорення та взаємоповага, взаємодовіра, взаємодопомога, вшанування сімейних традицій; любов, турбота, довіра до дитини, єдність поглядів обох батьків на виховання дітей; підтримка взаємин з родичами обох батьків, поєднання любові до дитини та водночас вимогливості до неї, педагогічна освіченість та культура [3, с.47–48].

Науковцями схарактеризовано основні умови, що позитивно впливають на дитину, яка живе з матір'ю (батьком) після розлучення, зокрема: домовленість між батьками щодо умов спілкування з дитиною, проведення з нею часу; підтримання взаємовідносин дитини з батьком (матір'ю), іншими родичами; спільне вирішення проблем на користь дитини [4, с. 27–28].

Практика засвідчує, що більшість розлучених матерів зберегли віру в щасливе життя, віддають свою любов дітям, і така сім'я труднощі долає легше.

Реалізація комунікативної функції залежить від об'єктивного і справедливого ставлення обох членів подружжя, дітей, що особливо є зруйнованим в умовах розлученої сім'ї. Важливим є процес створення максимально сприятливих умов для різнобічного гармонійного розвитку дітей, для їх праці і відпочинку вдома, зустрічі з друзями. Для подружжя важливо є уміння підтримувати дружні стосунки із знайомими членів подружжя, друзями, колегами по роботі. Реалізація комунікативної функції забезпечується турботливим ставленням членів сім'ї один до одного, намаганням бути тактовними та коректними. Очевидно, що кожен член сім'ї потребує психологічного захисту, взаєморозуміння та спілкування, задоволення потреби у симпатії, емоційній підтримці, повазі та визнанні. Від морально-психологічної атмосфери в сім'ї залежить здоров'я людини.

Таким чином, можна узагальнити, що комунікативна функція об'єднує в собі компоненти організації спілкування в сім'ї, забезпечує вплив сім'ї на багатоаспектні зв'язки членів сім'ї з навколишнім середовищем.

Водночас, складність розв'язання проблем розлученої сім'ї зумовлена недостатньою її розробленістю в науці, відсутністю методик, в якій враховується специфіка виховного процесу в розлученій сім'ї.

Вчені підкреслюють значення батька в соціалізації дитини, у опосереднюванні суспільних цінностей, в економічному та соціальному становищі сім'ї, розумовому та психічному розвитку дитини.

Вважається, основним фактором, що засвідчує виховну неповноцінність розлученої сім'ї – морально-психологічний. У дітей з розлучених сімей більш низький рівень успішності та більш високий рівень правопорушень.

Вивчення наукової літератури з проблем розлучених сімей, засвідчує те, що виокремилися окремі погляди щодо негативного впливу умов на розвиток особистості дитини, а саме: на її соціалізацію. Серед причин такого становища – несприятливі соціальні, побутові, матеріальні умови, психологічний дискомфорт у сім'ї, зміна сімейних традицій та цінностей, безвідповідальність поведінки батьків, відсутність правових, моральних обов'язків батьків.

У розлучених сім'ях у дітей спостерігається конфліктність, особливо у дівчаток- підлітків, що становить 34% опитаних жінок [5].

Причинами високого відсотку конфліктів у дітей із розлученої сім'ї є: низька успішність в школі (60,9% – у розлучених сім'ях і 52,1 % – з повних); прояви грубості у спілкуванні з ровесниками та дорослими (10,9% – у розлучених сім'ях і 6,3% – у повних); відхилення поведінки (19,6% – у розлучених сім'ях і 18,2% – у повних); дружба із поганими приятелями (6,5% – у розлучених сім'ях і 5,8% – у повних); рання зацікавленість ровесниками іншої статі (6,5% – у розлучених сім'ях і 4,8% – у повних) та ін.

Труднощами налагодження взаємин батька з дітьми в сучасній розлученій сім'ї є такі: після розлучення батько далеко проживає від дітей (в іншому місті\селі, області, чи навіть країні); незацікавленість своїми дітьми; матір

забороняє бачитися батьку з дітьми; фінансові труднощі.

Вивчення стану сформованості взаємин дітей з батьком, який проживає окремо в умовах розлученої сім'ї нами здійснювалось з використанням таких методів дослідження: опитування; формалізована анкета; кінетичний малюнок сім'ї; методика Рене Жиля.

На основі результатів дослідження можна зробити такі висновки: у результаті опрацювання опитувальника нами встановлено: батько є добрим порадиником, другом для своєї дитини, з дружиною на однакових засадах виховують дітей – лише 2–3%; функція батька полягає у тому, щоб тримати дисциплінованість дітей; батько покарає, а мати – приголубить – така формула виховання зустрічається у 5–7%; роль батька є допоміжною, він може створити матері умови для виховання дитини, забезпечуючи її матеріально і оберігаючи від небезпеки — так думає близько 80 % жінок; позиція «непотрібності» батька, згідно якої мати, при достатній матеріальній та побутовій забезпеченості, може дати своїй дитині не менше, а то і більше, ніж батько – 90 % жінок.

Результати опитування дали нам таку картину спілкування дітей з батьком, який проживає окремо: 45% не спілкуються з дітьми; 30% – спілкуються рідко з перешкодами; 25% – спілкується вільно і часто.

З проективної методики «Кінетичний малюнок сім'ї» нами було з'ясовано, що: 50% дітей спокійно сприйняло розлучення батьків, без проявів психологічного зриву; 42 % дітей демонстрували пригніченість і неврівноваженість, відчуваючи себе покинутими; 8% дітей не бажали спілкуватися, демонстрували замкнутість, жорстокість і агресію, оскільки розлучення край негативно вплинуло на їх психічний стан.

Методика «Рене Жиля» нам показала, що в цілому, по всіх показниках дітей із сімей, де батько не бере участі у їх вихованні, результати по шкалах нижчі в порівнянні з показниками дітей з сімей, де батько бере участь у вихованні дитини, але показник за шкалою закритості, в сім'ях, де батько не бере участі у їх вихованні, вище на 9%.

Аналіз результатів дослідження, дав змогу сформулювати такі висновки:

1) у дітей із сімей, де батько не бере участь у вихованні дітей, виражені: занижена самооцінка, високі показники імпульсивності, замкнутість, у багатьох дітей виявлена агресивність до оточуючих їх дорослих та дітей;

2) у дітей з сімей, де батько бере посильну участь у вихованні, виражені адекватна та завищена самооцінка, активність, бажання спілкуватися, займати високий статус, мотивація лідерства;

3) у сім'ях, де батько не спілкується з дитиною, часто матір чи батько демонструють надавторитет;

4) у сім'ях, де батько спілкується з дитиною, мати демонструє впевненість у своїх можливостях, спокійність, постійність та стабільність у виховному процесі, звертаючись при потребі до батька дитини.

Соціально-педагогічна діяльність з сім'єю потребує комплексної підтримки

і передбачає основні технології роботи, такі як: соціальна профілактика, соціальна допомога, соціальний патронаж та соціальна реабілітація, а також види допомоги: соціально-медична, соціально-психологічна, психолого-педагогічна, психотерапевтична, інформаційно-консультативна та юридична [6].

Результати дослідження підтвердили необхідність у попередженні появи розлучених сімей профілактичної роботи, яка полягає у: педагогічно-просвітницькій роботі щодо наслідків порушення сімейних відносин серед населення; виховання у підростаючого покоління батьківського обов'язку, потреби у сім'ї, дітях; організації консультативної допомоги подружжю, яке знаходиться у конфліктній ситуації; удосконалення діяльності та координації зусиль різних органів та установ для надання необхідної допомоги подружжю, яке розлучається і має спільних дітей. Соціальна профілактика полягає у реалізації заходів, спрямованих на ліквідацію причин появи проблем, профілактики сімейного неблагополуччя, суперечок, розлучень, сімейних стресів, відповідального батьківства, збереженні здоров'я молодих людей, запобігання помилок в сімейному вихованні.

Соціальна допомога сім'ї проявляється у наданні соціальних послуг (психолого-педагогічних, соціально-медичних, матеріальних та правових), які будуть слугувати нормальному функціонуванню сім'ї [7].

Соціальний патронаж полягає у відвідуванні сім'ї вдома у невимушених та неформальних умовах задля підтримки зв'язків із сім'єю, надання допомоги та вирішувати проблеми за засадах конфіденційності, добровільності та самовизначеності сім'ї.

Соціальна реабілітація як технологія соціальної роботи передбачає подолання кризи та дисгармонії у стосунках, суперечок, різноманітних труднощів сімейному житті, які з'являються в результаті тяжких захворювань, майнових витрат, конфліктних взаємостосунків, нервово психічних захворювань, а також допомогти тим, хто залишився у стані безвихідності, безпорадності чи самотності [8, с.115].

Також до форм роботи з сім'ями з метою профілактики розлучень відносяться спеціалізовані служби (Телефон довіри, Школа молодого подружжя, Школи молодих матерів, Школи батьківської підтримки, Служба підтримки молоді сім'ї), навчально-консультативні пункти, навчально-практичні курси, лекторії тощо [8].

Для організації роботи з батьками соціальним педагогам необхідно: знати інформацію про дитину (яке місце дитина займає в системі сімейних стосунків; чи спілкується з дитиною батько, який проживає окремо; стосунки матері дитини, інших дорослих членів сім'ї, які проживають разом з дитиною, хто ще впливає на виховання дитини; взаємини колишніх членів подружжя; визначити, користуючись необхідною інформацією.

Припущення науковців, що негативні наслідки порушених сімейних відносин компенсуються педагогічно доцільними взаєминами батьків, а робота з

дітьми та батьком, що проживає окремо здійснюється фахівцями (соціальними педагогами) диференційовано, з урахуванням специфіки виховного процесу, то виховання дітей з розлучених сімей підвищується, покращуються взаємини з батьком, на вищий рівень піднімається якість спілкування. Тоді буде реалізовано позитивний вплив на дитину з боку батька, який проживає окремо через забезпечення єдності зусиль кожного з батьків, школи і громадськості, центрів соціальних служб з метою посилення соціально-педагогічного впливу на виховання дітей з розлучених сімей.

Аналіз проблеми формування взаємин батька в умовах розлученої сім'ї дав змогу визначити ефективні умови, основні форми, ефективні напрями та методи роботи. У процесі дослідження ми виявили умови ефективного налагодження взаємостосунків батька з дітьми у розлучених сім'ях а саме:

- забезпечення ефективного виховання дітей в умовах розлученої сім'ї;
- збагачення форм спілкування батька, який проживає окремо, з дітьми;
- взаємодія соціального педагога з матір'ю та батьком, який проживає окремо, в налагодженні взаємин з дітьми.

Необхідно забезпечувати шляхи покращання виховного впливу на дитину: оптимізація взаємин з батьком, який проживає окремо; потреба постійного спілкування дорослих з дитиною, вироблення норм поведінки, адекватної оцінки своїх вчинків; створення сприятливих умов спілкування дитини з батьком, який проживає окремо.

В несприятливих умовах розлученої сім'ї слід забезпечувати компенсаторну діяльність батька з метою заміщення дитині недостатнього впливу та уваги батька чи матері, через яку набуваються навички взаємостосунків з іншими дорослими, забезпечуються емоційні стосунки, які задовольняють життєво необхідні потреби дитини.

Необхідно збагачувати форми спілкування батька, який проживає окремо, з дітьми, серед яких: відвідування дому, бесіди, обговорення педагогічної літератури; узагальнення позитивного досвіду виховання дітей з розлучених сімей; запрошення батька на батьківські збори; консультування, читання лекцій; взаємодія соціального педагога з матір'ю та батьком, який проживає окремо, в налагодженні взаємин з дітьми; організація Днів батька; творчої роботи з батьком; походу в кіно та ін.

Висновки. Здійснене дослідження не вичерпує багатоаспектної проблеми виховного впливу на дітей із розлучених сімей. Зазначена проблема має глибоко і системно досліджуватися, та потребує пошуку альтернативних шляхів співпраці соціальних педагогів з батьками, їх педагогічної освіченості, розробки спеціальних програм, читання елективних курсів щодо цінностей сімейного виховання та відповідального батьківства.

Література:

1. Департамент державної статистики України. Статистична інформація по розлучених сім'ях у період 1997–2017 pp. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення : 10.03.2019 р.).

2. Державна служба статистики України. Діти, жінки та сім'я в Україні : статистичний збірник. Київ : Дер. служ. статистики, 2018 р. 320 с.
3. Прийомна сім'я: психологічні та педагогічні поради батькам / Упорядник С. Попов. Луганськ : Благодійний фонд "Підліток", 2014. 96 с.
4. Алексєєнко Т. Формування соціально-рольової позиції дітей в умовах повної та неповної сучасної сім'ї. Виховання в школі. 2002. №. 6. С. 27–28.
5. Грижак М. Діагностика батьківсько-дитячих відносин як умова надання просвітницької консультативної допомоги неповній сім'ї. Педагогічний дискурс : зб. наук. пр. Ін-т педагогіки НАПН України, Хмельниц. гуманіт.-пед. акад. Хмельницький : ХГПА, 2012. Вип. 13. С. 58–64.
6. Медіна Т. В. Вплив батьківської родини на формування молодого сім'ї. Нова парадигма : альманах наук. праць. Серія : філософія, соціологія, політологія. Закарпаття : АВС, 2000. 376 с.
7. Молодая семья : социально-экономические, правовые, морально-психологические проблемы / Сост. В. И. Зацепин. Київ : Логос, 1991. 314 с
8. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога: навчальний посібник для ВНЗ. Вид. 2-ге : переробл. і допов. Київ : Слово, 2010. 240 с.

References:

1. *Departament derzhavnoї statistiki Ukraїni. Statistichna informacija po rozluchenih sim'jah u period 1997–2017 rr. [Department of State Statistics of Ukraine. Statistical information on divorced families in the period 1997-2017].* URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (data zvernennja : 10.03.2019 r.) [in Ukrainian].
2. *Derzhavna sluzhba statistiki Ukraїni. Diti, zhinki ta sim'ja v Ukraїni [State Statistics Service of Ukraine. Children, women and the family in Ukraine].* Kiїv: Der. sluzh. statistiki [in Ukrainian].
3. Popov, S. (2014). *Prijomna sim'ja: psihologichni ta pedagogichni poradi bat'kam [Foster family: psychological and pedagogical advice to parents].* Lugans'k :Blagodijnij fond "Pidlitok" [in Ukrainian].
4. Alekseenko, T. (2002). *Formuvannja social'no-rol'ovoї pozicii ditej v umovah povnoї ta nepovnoї suchasnoї sim'ї [Formation of social and role position of children in a complete and incomplete modern family].* *Vihovannja v shkoli - Education at school*, 6, 27–28 [in Ukrainian].
5. Grizhak, M. (2012). *Diagnostika bat'kivs'ko-ditjachih vidnosin jak umova nadannja prosvitnic'koї konsul'tativnoї dopomogi nepovnij sim'ї [Diagnosis of parent-child relations as a condition for providing educational counseling to single-parent families].* *Pedagogichnij diskurs - Pedagogical discourse*, 13, 58–64 [in Ukrainian].
6. Medina, T. V. (2000). *Vpliv bat'kivs'koї rodini na formuvannja molodoї sim'ї [The influence of the parental family on the formation of a young family].* *Nova paradigma : al'manah nauk. prac'. Serija : filosofija, sociologija, politologija - A new paradigm: an almanac of science. wash. Series: philosophy, sociology, political science* [in Ukrainian].
7. Zacepin, V. I. (1991). *Molodaja sem'ja : social'no-jekonomicheskie, pravovye, moral'no-psihologicheskie problemy [Young family: socio-economic, legal, moral and psychological problems].* Kiїv : Logos [in Ukrainian].
8. Zavac'ka, L. M. (2010). *Tehnologii profesijnoї dijal'nosti social'nogo pedagoga: navchal'nij posibnik dlja VNZ. [Technologies of professional activity of a social pedagogue].* Kiїv : Slovo [in Ukrainian].